

FERGANALI MUTASAVVIF ŞAİR HÜVEYDA "DİVAN"INDA HOCA AHMED YESEVİ ETKİSİ*

Influence Khoja Ahmad Yassawiy's Verses to "Devon" of Fergana Mystic Poet
Huvaydo

Nodirkhon KHASANOV**, Bedriye KAYA***

Öz: Türk Edebiyatının önemli bir parçası olan Çağatay Edebiyatı hakkında yapılan çalışmalar incelendiğinde, klasik sonrası dönem ya da Nevâî sonrası dönem olarak adlandırılan Çağatay Edebiyatının son dönemi hakkında yeterince çalışma bulunmadığını görmekteyiz. Bu dönemde yaşamış birçok şairlerin hayatları ve eserlerinin isimleri dışında geniş bilgiye rastlanmamaktadır. Bunlardan biri de Türkistan'ın güzel Fergana vadisinden olan Hoca Nazar Hüveyda'dır. Şiirlerinin İstanbul, Kazan ve Taşkent gibi önemli merkezlerde basılması ve gazellerinin birçok muteber mecmualarda yer alması, Hoca Nazar Hüveyda'nın Türkler tarafından sevilen bir sanatkâr olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda Hoca Ahmed Yesevi'nin hikmetleri birçok Türk sanatkârlarının eserlerini derinden etkilemiştir. Naçizane makalemizde Hüveyda'nın hayatı, edebi şahsiyeti, eserleri ve düşüncesine Yesevi etkisinin izleri hakkında muhtasar duracağız.

Anahtar kelimeler: Çağatay Edebiyatı, Hoca Nazar Hüveyda, Divan, Tasavvuf, Aşk, İnsan-ı kâmil.

Abstract: When the studies on Chagatai Literature which is an important part of the Turkish Literature are examined, it is seen that there are no enough study on classical period or the last period of Chagatai Literature that is named as after Nawai period. There is no detailed information about the poets except their lives and the names of their studies. One of them is Khoca Nazar Huvayda from Turkistan's beautiful Fergana valley. Khoca Nazar Huvayda's poems were published in important cities such as İstanbul, Kazan and Tashkent. His lyric poems were published in reputable magazines. These show that he is one of the favorite Turkish poems. In this article, the life, literary personality and studies will be stated.

Keywords: Chagatai literature, Khoca Nazar Huvayda, Poem, Sufism, Love, Perfect Man

* Bu çalışma Fatih Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Fonu tarafından desteklenen P51131003_2 (1376) no'lu proje kapsamında gerçekleştirilmiştir.

** Doç. Dr., Fatih Üniversitesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Öğr. Üyesi nkhasanov@fatih.edu.tr.

*** Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Yüksek Lisans eski öğrencisi. kbbedriye@yahoo.com.tr.

GİRİŞ

Günümüze kadar yapılan çalışmalar neticesinde Orta Asya Türk Edebiyatının üçüncü evresi olarak kabul edilen Çağatay Dili ve Edebiyatı'nın teşekkülü, gelişimi ve dönemleri hakkında değişik görüşler ileri sürülmüştür. Araştırmacılar tarafından genel kabul gören ifade ise Çağatay Dili ve Edebiyatı'nın, XIII. yüzyılda doğmuş, Timurlular zamanında gelişme göstermiş ve Ali Şir Nevai ile gerçek kimliğine kavuşmuş olduğudur.

Çağatay edebî dilinin Türk edebiyat tarihindeki yerini anlayabilmek için belli bir kronolojik sıranın takip edilmesi gerektiğinde birleşen Türkologlar, Çağatayca'yı klasik öncesi, klasik ve klasik sonrası devir olarak üç döneme ayırarak tasnif etmişlerdir. Sekkâkî, Lutfî, Ataî, Gedâî, Ahmedî, Kemal Hocendî, Seyyid Ahmed Mirza, Haydar Harezmi, Yusuf Emirî, Yakînî gibi şairlerin geliştirdiği Çağatay Edebiyatını klasik dönemde Mir Ali Şir Nevâî zirveye taşımaya başarmıştır. Nevai'nin yanı sıra Hüseyin Baykara, Hamidî, Şeybanî, Şâhî, Ubeydî, Muhammed Salih, Meclisî, Babür, Bayram Han gibi isimlerin de yer aldığı bu dönem Çağatay Edebiyatının en parlak dönemi olmuştur. Çağatay edebiyatının klasik sonrası devresi olarak adlandırılan dönemde ise Nevâî derecesinde parlak şairler yetişmemiş ve yetişen kıymetli şairler de geri planda kalmışlardır. Hoca Nazar Hüveyda'nın da aralarında bulunduğu şair ve yazarları Ebu'l Gazi Bahadır Han, Baba Rahim Meşreb, Saykalî, Sufi Allahyar, Munis Harezmi, Muhammed Rıza Agehî, Emirî (Ömer Han), Nâdire, Mahzune, Üveysî, Nadir, Gülhanî, Mahmur, Mukimî, Furkat, Ubeydullah Zevkî, Osman Hoca Zarî, Şevkî şeklinde sıralayabiliriz.

I. HAYATI VE EDEBİ ŞAHSİYETİ

20.yüzyılın başlarında Batılı bilim adamlarının da dikkatini çeken Hüveyda günümüzde pek tanınmamaktadır. 18. yüzyıl dini-didaktik Çağatay edebiyatının tanınmış temsilcisi olarak bilinen Hoca Nazar Hüveyda, Türkistan mıntikasının Fergana vadisindeki Çimyan ilçesinde dünyaya gelmiştir. Hüveyda mahlasıyla tanınan şairin asıl adı Hoca Nazar Gayıp Nazaroğlu'dur. Hüveyda'nın doğum ve ölüm tarihi hakkında kesin bir bilgi olmamakla birlikte gerçeğe en yakın olanı 1704-1785 yılları arasında yaşadığıdır.

Fahriddin İşân Hâkî (Hüveyda'nın torununun oğlu) "Nesebname-i İşân Hüveyda" eserinde belirttiği üzere, Hüveyda'nın ecdatları aslen Oş'lu olup, babası Gayıp Nazar İşân kendisine pir (şeyh) olarak kabul ettiği Kaşgar'lı Nakşibendi şeyhi Afak Hoca'nın (vef. 1693) dergâhına katılmış ve 30 yıl onun hizmetinde bulunmuş, ondan Tasavvuf sırlarını öğrenmiştir. Sonra Afak Hoca'nın Mergilan'lı oğlu Hoca Muhyi Ahmed (halk arasında "Paşa Pirim" adıyla şöhret bulmuştur) huzuruna gelip Çimyan ilçesine yerleşmiş ve onun ailesinde Hoca Nazar dünyaya gelmiştir.

Önce mahalle mektebinde, sonra da Hokand medreselerinde tahsil gören Hüveyda, medrese tahsilinden sonra Hokand'dan Çimyan'a dönmüş ve orada özel bir mektep açmış, yıllarca köy çocuklarını okutmuştur. Aynı zamanda da klasik ve dini içerikli şiirler yazmış, şiirlerini bir divana tertip etmiştir. Ömrünün sonuna kadar okulu yönetmiş ve Çimyan'da vefat etmiştir.

Hüveyda Arapça ve Farsçayı, Çağatay edebiyatını, dini ilimleri, özellikle, Kur'an ve Hadis ilmini iyi öğrenmiştir. Zamanının olgun âlimi ve mutasavvıf şairi olarak şöhret kazanmış, halk tarafından değer görmüştür. Hüveyda, 18.yüzyıl Çağatay klasik edebiyatının gelişmesine katkıda bulunmuş, dini-tasavvufi edebiyata yeni mana ve mazmunlar katmış bir şairdir. Zamanının entelektüel şairi olarak tanınan Hüveyda, manevi olgunluğu, sanata duyarlılığı ve ileri görüşlülüğü ile kendini hemen her kesime sevdirmeyi başarmıştır.

Şair Tasavvuf'un insan sevgisi ve marifet gayelerini teşvik etmiş, nazmın tüm imkânlarından maharetle istifade etmiş, kâmil insan bireyini yetiştirmek gibi mühim meselelere yeni bir yaklaşım getirmiştir.

Hoca Nazar Hüveyda'nın eserlerinde dini-tasavvufi örneklerin bulunması, eserlerinde didaktik özelliğin öne çıkması geleneğini sürdüren şairler arasında yer almasını sağlamıştır. Hüveyda'nın gazellerinde daha çok geleneksel sembol, tip ve timsaller yer alsada şair onlara yeni boyutlar katarak kendi eşsiz, özgün sanatsal yönünü ortaya koymuştur.

*Bul tiriklikka işanma, aylağıl zikr-i Hüda,
Zaye etma bir nařasni kalsa na mikdar ümr.¹*

Anlamı: Bu yaşayışa güvenme, Allah'ı zikret, ne kadar ömrün kalmış olsa da bir nefesini bile zayı etme.

*Behabar bolma ölümdin, bol hamışa bahabar,
Tün-ü kün Allah deb közdin akız hun-i cigar.²*

Anlamı: Ölümden habersiz olma, her daim haberdar ol, gece-gündüz Allah deyip gözünden kanlar akıt.

Bunun yanı sıra lirik eserler de ortaya koyan Hüveyda döneminin önemli şairleri arasında yer almayı başarmıştır.

¹ Hoca Nazar Hüveyda, Divan, Yay. Haz. İsmetullah Abdullah, Taşkent, 2005, S.77.

² Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.87.

Hüveyda'nın gazelleri hayatî bir şevk ve zevk, insanî bir özlemle yoğrulmuştur. Şair, mecazi aşk hakkında da, hakiki aşk hakkında da harikulade şiirler ortaya koymuştur.

*Ah ursam, sakf-i gardunga tegar ahım otı,
Şiddatidan ot çıkıb, aylar sada, yığlar sahab.*³

Anlamı: Âh etsem, ahımın ateşi dünyanın damına değer, o âhın şiddetinden ateş çıkıp, akis bulur ve bulutlar ağlar.

Hüveyda âşık şairdir, lakin ondaki aşk tasavvufi, Allah'a olan aşktır. Onun şiirlerinin esas ruhu, tasavvuf ruhudur. Hoca Ahmed Yesevi'den kendi zamanına kadar devam eden gelen Türk, Fars ve Arap şiirlerini öğrenen şair, tasavvufi gazellerinde sağlam inanç ve gerçek imanı dile getirmiş, insanları hakka yönelmeye davet etmiştir.

*Gazab aylab, Hüvaydanı agar salsang tamuğ içra,
Fiğan u nâlama dozah çidalmay aylagay faryad.*⁴

Anlamı: Eğer hiddetlenip Hüveyda'yı cehenneme atarsan, cehennem bile benim figan ve inleyişlerime dayanamadan feryat eder.

Hüveyda, dini-tasavvufi didaktik edebiyatın temsilcisi olduğu için Türk edebiyatında bu geleneği başlatan Hoca Ahmed Yesevi'den çok etkilenmiştir. İlahi aşk, nefis terbiyesi, ahiret, ölüm, gafletten uyanma, dünya malına tamah etmemek gibi konularda yazdığı şiirlerinde Ahmed Yesevi'nin Hikmet'lerine benzerliği dikkat çekmektedir. Bunun delillerini biz Hüveyda Divanını okurken açık bir şekilde görüyoruz.

Dini didaktik edebiyatta ahiret konusu öncelik taşımaktadır. Ölüme hazırlık, ahiret hayatına hazırlığa davet vurgulanmaktadır. Kişi dünyaya bir amaç için gönderilmiştir. Bu dünyada yaptığı her şey iyi ya da kötü öte âlemde karşısına çıkarılacak ve ona göre mükâfatlandırılacak ya da cezalandırılacaktır. Dini tasavvufi edebiyatta da insanın esas gayesi olan Allah'ın rızasını kazanacak ameller işleyip, ölüm kendisini gelip bulmadan hazırlığını yapmış olmaktır. Ahmed Yesevi'nin hikmetlerinde sıkça karşımıza çıkan bu düşünce bir beytinde şöyle ifade edilmiştir:

*Ölüm elçisi keldi, yarağing nege kılmassan?
Sakal saçing akarub, yarağing nege kılmassan?*⁵

³ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. S.8

⁴ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.8

⁵ Hayati Bice, Hoca Ahmed Yesevi Divan-ı Hikmet, Ankara, 2009, 189. Hikmet,s.381.

Anlamı: Ölüm elçisi geldi, hazırlığını niye yapmazsın? Sakal-saçın ağarmış, hazırlığını niye yapmazsın?

Ahmed Yesevi'nin bu fikri Hüveyda gazelinde şu şekilde karşımıza çıkar:

*Saç akardı, köz yaşardı, va dariğa, va darià,
Na tarika birla ötti, na kılây madam-ı ümr.⁶*

Anlamı: Saç ağardı, köz yaşardı, yazıklar olsun bana, ömür hangi yollarla geçti, şimdi ne yapacağım?

Tasavvufta dünya hayatının geçiciliği, mal mülk biriktirmenin hiçbir faydasının olmadığı ve öte âleme yanında hiçbir şey götürülemeyeceği üzerine çokça beyitler yazılmıştır. Dünyada ne kadar mal biriktirirse biriktirsin ölüm gelip bulduğunda insanı her şey geride kalacak, hiçbir şeyi yanında götürmeyecektir. Bununla ilgili Ahmed Yesevi'nin şu beyti karşımıza çıkar:

*Bişek biling bu dünya barça halkdın öter-a,
İnanmağıl malınga bir kün koldın keter-a⁷*

Anlamı: Şüphesiz bilin, bu dünya bütün halktan geçer ha, inanma malına, bir gün elden gider ha.

Ahmed Yesevi'nin bu beytine paralel olarak Hüveyda şu benzer ifadeleri kullanmıştır:

*Mal u mülküngğa kuvanma, ey aklsız adamı,
Nagahan kelsa acal, kalğay bu mülk-ü bağlar.⁸*

Anlamı: Ey akılsız adam, mal ve mülküne güvenme, ansızın ecel gelse bu mülk ve bağlar kalır.

Ölümün ne zaman geleceğini bilmeyen insanoğlu ölüme her an hazırlıklı olmalıdır. "Hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için her an ölecekmiş gibi de ahret için çalışın" hadis-i şerifini kendisine düstur edinen kişi ölüm korkusundan uzak olacak ve pişmanlıklar da kendisini bulmayacaktır.

İnsanın dünyada döneceği yere hazırlık yapmadığı takdirde gün gelip "irci i" (geri dön) nidasını işittiğinde feryad edeceğini ve ahirete hazırlık göremediğinden

⁶ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.76.

⁷ Hayati Bice, a.g.e. 144.Hikmet, s.301.

⁸ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.

dolayı pişmanlık duyacağını belirten Ahmed Yesevi, bu beyitle insanın aslına geri döneceğini ve hazırlanması gerektiğini hatırlatmaktadır:

*Nida-yı "İrci i" kelse, "Ne keltürdüng eya bendem?"
Bolursan sarnıgun ul dem, turursan üstüvar emdi.*

Açıklaması: "İrci'i" (geri dön) nidası gelse, "Ne getirdin ey kulum?", olursun feryad eden o dem, durursun üstüvar şimdi.

Aynı konuya, benzer bir beyitle değinen Hüveyda, vakit geldiğinde sorulan "Ey kulum ne getirdin bana?" sorusuna karşılık verecek cevabının olmamasından endişe etmektedir:

*Hüdayım sorsa: "Ey bandam, na keltürding manga ayğıl"
Boluban sarnıgun şarmanda na bergum cavab anda.*⁹

Anlamı: Allah sorsa: "Ey kulum, ne getirdin bana söyle", rezil olacağım o anda ne cevap vereceğim ben.

Şair gazellerinde tövbe ve yakarışa davet etmiştir. Bu gaye Hüveyda'nın bir gazelinde şöyle ifade edilmiştir:

*Tün ü kün aylaban günah, kılmağan heç savab özüm,
Parvarış aylaban badan, kılguçu hord ü hab özüm*¹⁰

Anlamı: Gece gündüz günah işleyip, hiç sevap iş yapmadım. Hep bedenimi besleyerek yedim, içtim ve uyudum.

Bilindiği üzere, klasik ve dini-tasavvufi edebiyatta daima halkın menfaati gözetilmiş, insan tipi merkeze çıkarılmıştır. Buna göre şairimiz Hüveyda da, dul, biçare ve miskinlerin menfaatini himaye etmekte ve bir garibin gönlünü sevindirmenin, zorluklar çekerek mukaddes Kabeyi ziyaret etmekten daha efdal olduğunu vurgulamaktadır:

*Bir garib könglini şad aylasang,
Yol basıb, Ka'ba sari barmak abas.*¹¹

⁹ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.26

¹⁰ Hüveyda, Köngil Derdi, yay.haz. İrfan Atacani, Tamila Gafurconova, Taşkent, 2009, s.4.

¹¹ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. S.6

Anlamı: Bir garibin gönlünü almak, yürüyerek Kabe'ye gitmekten daha hayırlıdır.

Hüveyda dünya malının peşinden koşmayı yermiş ve dünyaya duyulan hırsın insanı Hakk'tan uzaklaştırdığını dile getirmiştir:

*Berma dünyaya köngil, heç kimga kılğan yok vafa,
Kim köngil berdi anga, boldı Hüdâdın behabar.*

Anlamı: Dünyaya gönül verme, çünkü dünya kimseye vefa göstermemiştir. Kim ona gönül verdiyse, Hüda'dan bîhaber (habersiz) olmuştur.

Hüveyda'nın şiirlerinde daima didaktik unsur öne çıkmıştır. Fakat bunlarda kuru öğüt ve nasihatler değil, gam, keder ile yoğrulmuş bir öğreticilik hâkimdir. Şair yalancılık, kibir, enaniyet, riya gibi kötü hasletleri şiirlerinde didaktik bir dille, çoğu zaman da halk atasözlerinden akıllıca faydalanarak yermiştir:

*Rast aygıl, egri hargiz sözlama,
Ey Hüvayda, kelsa başıñga kılıç.¹²*

Anlamı: Ey Hüveyda, başına kılıç gelse dahi doğru söyle, asla eğri söyleme.

Hüveyda'nın şiirlerinde ahlak-edep, maneviyat, marifet ve terbiye meseleleri ayrı bir yer tutmaktadır; şair helallik, temizlik, doğruluk, takva, başkasının hakkına hiyanet etmemek, yetim ve fakirlere şefkatli davranmak, cömert olmak gibi en âli-cenap, insani faziletleri kazanmayı teşvik etmiştir. Çirkinlik, ahlaksızlık, yaşayıştaki bozukluk, kezzaplık, dolandırıcılık, hırsızlık, hıyanet, ikiyüzlülük, riyakârlık, dalkavukluk, özellikle, kibir ve heva, zinakarlık gibi illetlerden ise insanları men etmiştir.

*Zahidâ, savm u salât ettim deyub köp urma laf,
Behtarın-ı taat uldur bolsa nafsingga hilaf.¹³*

Anlamı: Ey zahid! Namaz kıldım, oruç tuttum diye çok laf etme. Nefsine hilaf edebilmek en güzel taattir.

Hüveyda bunun gibi şiirleriyle adeta Hoca Ahmed Yesevi hikmetlerinde ve Ali Şir Nevai'nin eserlerinde çok rastlanan nefsi dizginlemek, onun kölesi olmamak şeklindeki ahlaki gayeleri ileri sürmüştür.

¹² Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. S.8

¹³ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. S.8

*Ümr bazarıdın alğıl zühd ü taat rahtını,
Ayla mikdariça savda bersa roz bazar ümr.*¹⁴

Açıklaması: Ömür pazarından züht ve taat levazımını al, eğer bu pazar sana sırrını açıklarsa o halde gereğince pazarlık yap.

*Özingga koyma bina mal ila pulım bar deb,
Safal-i mahz erür kulmasang sahavat heç.*¹⁵

Açıklaması: Malım ve param var deyip hava atma, cömertlik etmezsen alçağın ta kendisi olursun.

Klasik edebiyatımıza has olan çift manalılık – zahirî ve batınî manaların karışımı Hüveyda'nın kalemine mensup birçok gazellerinin özelliğidir. Şairin lirik şiirlerinde zahiri ve mecâzi manalar içerisinde yüksek maharet ile batınî (arifane) tefekkür ve irfâni felsefe gizlenmiştir. Hüveyda'nın:

*Sînani sad-pora kılding, ey pari kaşı kara,
Tîra mücganing bila kılding yürak bağrım yara...*¹⁶

Anlamı: Göğsünü parçaladın, ey kaşı kara peri, kirpiğin okları ile yürek bağrımı yaraladın.

*Senin hacrında, ey dilbar, acayib hasta halim bar,
Yüragim kuvvati ketti, yurarga ne macalim bar...*¹⁷

Anlamı: senin hicranından ey dilber acayip hastalandım, yüreğim kuvvetten düştü, yürümeye mecalim kalmadı.

*Sanamni dardini kılıb, hatga bitib bolmas,
Anı asrarını befahmlarğa şarh etib bolmas.*¹⁸

Anlamı: sanemin derdini defter yapıp hatta yazılmaz, onun esrarını anlayışsızlara asla açıklanmaz.

¹⁴ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s77.

¹⁵ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.57

¹⁶ İrfan Atacani Tamila Gafurconova, a.g.e. S.5

¹⁷ İrfan Atacani Tamila Gafurconova, a.g.e. S.5

¹⁸ İrfan Atacani Tamila Gafurconova, a.g.e. S.5

Bunun gibi çok başka şiirleri çift anlamlı şiirlerdir. Hüveyda, insan hayatındaki olumlu ve olumsuz hususiyetler hakkında yazarken, onların akıbetini göstermek için Kuran-ı kerim ve hadis-ı şeriflerden deliller getirmektedir.

*Çarağı bu cahannı "la uhibbu'l afilin" derlar,
Köngilni uyını ravşan kılur, açmas siracım bar.*

Hüveyda, eserleriyle bir taraftan tasavvuf edebiyatına hizmet ederken bir taraftan da mecazi aşk hakkında şiirler de kaleme almıştır. Lirik eserlerinde şairin şahsi fikirleri, hayatı, dönemindeki olayları yansıtmıştır.

*Körmasam, yüzingni dilbar boldı ahvalim harab,
Rahm etib kelsang na bolğay, hasta halimni sorab.¹⁹*

Açıklaması: Yüzünü görmesem ey dilber halim harab olur, merhamet edip hasta halimi sorsam ne olur.

*Hal-i be-mâr-ı garib sormak savab-ı beaded,
Ermış, ey yarım, sanga hargiz kerakmas mu savab?²⁰*

Açıklaması: Bu hasta garibin (şairin) halini sormak sayısız sevaptır, ey yarım sana hiç sevap gerekmez mi?

Tarihi şahsiyetlere de değinen Hüveyda, peygamberler, evliyalar, devlet büyüklerinin yanı sıra edebi kahramanlara da şiirlerinde yer vermiştir.

*Sabaknı alğan emasdur bu ışk maktabidin,
Vafada Macnun-ı Farhad Huvaydayığa ohşab.²¹*

Anlamı: Dersini almamıştır bu aşk mektebinden, vefada mecnun ve Ferhad Hüveyda'ya benzer.

*Sani Layla, aya dilbar, mani Macnun gada derlar,
Gadalarning tariki ışk içinde padşa derlar.²²*

Anlamı: Seni Leyla, acı dilber, bana Mecnun gada (dilenci) derler, gedaların yolu aşk içinde padişahlıktır derler.

¹⁹ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.43.

²⁰ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.43.

²¹ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.41.

²² Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.67.

*Hâk boldı bul ğaribing ayağing, ey niğar-ı sarvinaz,
Astaning yastanıb, ey Hüsrav-u Şirinnavaz.*²³

Açıklaması: Aşk yoluna ihlâs ile girmiş erenlere, her köşe başında İlyas ve Hızır peyda olur.

*Çü sansız dünyada bir kün (körünür) közima bir yıl,
Öayat-ı Hızrdur bolsang muyassar bir dam, ey dildar.*²⁴

Açıklaması: Hızır'ın hayatına bir an müyesser olsam ey sevgili! Sensiz dünyada bir gün gözüme bir yıl gibi görünür.

*Saharlar ah ursam pir-i Kan'andek Yusufim deb,
Fiğanımdın fiğan aylab, kuyub bayt ul-hazan yığlar.*²⁵

Açıklaması: Seherlerde Pir-i Kenan gibi ah edip Yusufum desem, fiğanımdan fiğan edip, hüznün evi bile gözyaşı döker.

Hüveyda, Hz. Adem, Hz. Nuh, Hz. Süleyman, İskender gibi birçok peygamberler ve hakim zatlara de şiirinde yer vermiştir.

*Kılurda Nuh kavmiddek tamuğni ataşı ğarkab,
Halas aylar bolub kişi sanga kelsa azab anda.*²⁶

Açıklaması: Kişi Nuh kavmi gibi âsılık yaparsa cehennemın ateşine gark olur, eğer o kişi sana gelirse ancak o azaptan kurtulur.

*Hazrat-i Nuh-ı nabi ming yıl yaşab,
Âkibat boldı ul ering umrı heç.*²⁷

Açıklaması: Hz. Nuh Peygamber bin yıl yaşadı, onun kavminin ömrü hiç oldu, sonları geldi.

*Tarik-ı ışk ara ihlas ila kirgan eranlarğa
Bolur har göşa aldıda İlyas u Hızır peyda.*²⁸

²³ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.92.

²⁴ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.89.

²⁵ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.85.

²⁶ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.26.

²⁷ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.58.

²⁸ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.29.

Peygamberlerin yanı sıra, edebi ve destansı kahramanlara da divanında yer vermiştir:

*Sorağ-ı Laylini aylab misal-i Macnunman,
Yüradurman yügürüb har taraf, Yaman u Yasrib.*²⁹

Açıklaması: Mecnun gibi Leyla'nın izini arayıp sordum ben, onu bulmak için yürüdüğüm her taraf Yemen ve Yesribdir.

*Sabaknı alğan emasdur bu ışk maktabidin,
Vafada Macnun-ı Farhad Huvaydayığa ohşab.*³⁰

Açıklaması: Bu aşk mektebinden ders alan yoktur, vefada Mecnun ve Ferhat Hüveyda'ya benzer.

Divanda yer alan tarihi şahısların yanı sıra şair, bazı mekan isimlerine de yer vermiştir:

*Kakılınrı boyığa şarmanda erur müşk-i Çin,
Tişlaringga gavhar-i darya-i umman ohşamas.*³¹

Açıklaması: Perçemlerin önünde Çin miski rezil olur, umman nehrinin cevheri bile dişlerine benzemez.

*Körüb çu zülf-ü hattingrı Hotandagi na ahu
Yemay çu sünbül otını, hanüz hıclat emiş.*³²

Açıklaması: Hotan'daki ahu zülfünün hattını gördüğünde, sünbül otını yemeden hacalet etmiş.

*Vah, maning başımğa tüşti na kılav savda-i ışk,
Ayta bersam, zarrasiga tab tutulmas köh-i Kaf.*³³

Açıklaması: Vah benim başıma geldi aşk sevdası ne yapayım, söyleyiversem, zerresine Kaf Dağı dayanamaz.

---

²⁹ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.41.

³⁰ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.41.

³¹ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.104.

³² Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.105.

³³ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.116.

*Kuygalı yoktur firaking otığa tabim mani,
Baş alıb ketsammukin Rum u Yaman, Şam u Irak.*³⁴

Açıklaması: Ayrılık ateşinde yanmaya tahammülüm yoktur, başımı alıp Rum, Yemen, Şam ya da Irak'a mı gitsem?

Hüveyda'nın şiirleri güzel ve sade dilde yazılmıştır. Şair, bir sözü birden fazla manaya gelecek kadar zengin kullanmıştır:

*Körgali zülf-i perişanınğ perişandır köngül,
Bu perişan zülfğa mandek perişan kaydadur.*³⁵

Anlamı: Zülfi perişanını gördüğümden beri gönlüm perişandır. Bu perişan zülfe benim gibi perişan nerededir.

Burada “perişan” sözünün “saç”, “dağınık, savruk”, “kendini yok etmiş”, “şaşırmış” gibi manalardan istifade edilmiştir.

Bunun gibi, sıradan halk diline has ibareler, düşünceler, atasözü ve deyimler şairin şiirlerinde çokça rastlanmaktadır. Hüveyda halkçı bir şairdir. Onun okuyucuları bu sebeple çok fazladır.

Hüveydanın neslinden birkaç şair ve şaireler yetişmiştir. Siracî, Samarbanu ve Sahib gibi sanatkarlar büyük dedelerinin edebî mirasını toplamaya ve onu el yazmalarda neşretmeye, yeni nüshalarda geçirmeye nail olmuşlardır.

Hüveyda Özbek edebiyatında unutulmaz izler bırakmış, kendi diyarından uzaklarda da malum ve meşhur olmuş, halkının fedakâr ve gönül adamı olmuştur.

II. ESERLERİ

Hüveyda'nın eserleri yaşadığı dönemde elyazması şeklinde geniş kitlelere yayılmış ve mecmualarda yer almıştır. Hüveyda'nın şiirler divanı elyazmaları Özbekistan ve diğer bazı Yakın Doğu ülkeleri kütüphanelerinde muhafaza edilmiştir. Şairin bize kadar bir tane divanı ulaşmıştır. Özbekistan Bilimler Akademisi Biruni Şarkşinaslık Enstitüsünde divanın birkaç yazma nüshası muhafaza edilmektedir.³⁶

Hoca Nazar Hüveyda “Rahat-ı Dil” isimli manzum destan da yazmıştır. Dinî meselelere değinen destan, Allah'a hamd-ü sena ile başlar. Peygambere naat, dört halife hakkında bilgi verdikten sonra kıyamet, cehennem, cennet kadınları verilmiştir. Son

³⁴ Hoca Nazar Hüveyda, a.g.e. s.123.

³⁵ İrfan Atacani, Tamila Gafurconova, a.g.e. s.7

³⁶ Özbekistan Bilimler Akademisi Biruni Şarkşinaslık Enstitüsü, no:12312,9927,11513,7522,7486,6957,9817,7154.

Peygamber, meşhur sahabeler, evliyalara hakkında ibretli hikâyeler (menkıbeler) yer almış, insan hayatı için zararlı ve günah olan içki, dünyaya karşı hırslı olmak, yalancılık, zina gibi konular çokça ele alınmıştır. Ahlak-edep ve terbiye sahasında bu destan oldukça ehemmiyet arz etmektedir.

Hüveyda'nın eserleri 20. yy.ın başlarında Batı bilim adamlarının dikkatini çekmiş ve Batı doğu bilimcileri M.Hartmann ve M.F.Gavrilov'ların araştırmaları ortaya çıkmıştır. 20. yüzyıl başlarında Hüveyda külliyyatının "Kitab-ı İştân Hüveyday-ı Çimyanî" adıyla İstanbul, Kazan ve Taşkent'te basılması ve gazellerinin birçok muteber mecmualarda yer alması da Hüveyda gazellerinin Türkler tarafından merakla mütalaa edildiğini göstermektedir. Külliyyata Hüveyda'nın 374 gazeli, yüzden fazla murabbası, rubayisi, 3 muhammesi, bir musaddası, 1 musammanı, 2 de müstehzadisi dahil edilmiştir.

Hüveyda'nın seçilmiş şiirleri Taşkent'te 1961 yılında yayımlanmıştır. Bir çok antolojilere onun şiirleri dahil edilmiştir. Bu hususta V.Zahidov (Vahid Zahidov, Hayat Bahş Bediiyat Teraneleri, Taşkent 1975), Tohtasın Celalov ("Nefaset Âlemide, Taşkent 1976) gibi âlimler kitap yazmıştır. Hüveyda'nın şiir antolojisi (c. 3, Taşkent 1959) ve beş ciltlik "Özbek Edebiyatı Tarihi" (c. Taşkent 1978) isimli eserlerde verilmiştir. Bugün de Hüveyda'nın eserlerinin yeni baskıları hazırlanmaktadır.

Hüveyda şiirlerini Çağatayca yazmıştır. Gazellerinin pek çoğu ise Özbekler arasında önceden bestelenerek okunmaktaydı. Hüveyda'nın tasavvufi ibareleri, şiirsel üslubu daha çok Ahmed Yesevi ve Meşreb yolunu benimsediğini göstermiştir. Birkaç gazelini de Meşreb'e nazire yazmış: "kuyar", "kuygay" redifli gazelleri (Meşreb'da "ortar" redifi de yazılmış), "özim" redifli şiiri (Meşreb'da "özim" redifli iki gazel ve muhammes mevcud), "uçrabman" redifli gazeli gibilerini görmek mümkündür.

Hüveyda divanının ilk taş basması torununun oğlu şair Salahaddin Sakip tarafından 1907 yılında Taşkent'te "Kitab-ı İştân-ı Hüveyda-yı Çimyanî" adıyla basılmıştır. Kitabın önsözünde "Rahat-ı Dil" destanı da dile getirilmiştir. Mezkûr derlemeye Sakib, Siracî, Afak Hoca, Umarhan, Muhammed Alihan, Fitret Hökandı, Şeyh Nizamiddin, İmam Rabbani, Bahauddin Nakşibend, Hoca Hafız, Gavs ul-Azam'ın vefat tarihleri (186-194 sayfalar), Cami, Hacı Muhyiddin, Namî, Akmalhan Töre, Hocasî Kirmanî, Bedr Cürmî, Hoca Şemseddin gibi şairlerin Farsça ve Türkçe gazel ve muhammesleri, hikmetler, ahlak ve edebe ait türlü hikayeleri de dâhil edilmiştir. Kitabın sonunda yer alan hikâyeler ve gazeller de Hüveyda'ya aittir. Adı geçen külliyyat (derleme) meşhur hattat Muhammed Şah Murad Katip (1850-1922) tarafından 1325 hicrî (miladî 1907) yılında istinsah edilmiştir (s.240)

SONUÇ

Çağatay Edebiyatı, yüzyıllar boyunca çok kıymetli şairlerin yetişmesine ve bu şairlerin ölümsüz eserler vücuda getirerek Türk Edebiyat tarihinde önemli bir yere sahip olmalarına zemin hazırlamıştır. Bu şairlerden biri olan ve makalemizde konu edindiğimiz Hoca Nazar Hüveyda da gerek Türkler tarafından gerek Batılı ilim

adamları tarafından dikkat çekmiş ve kendisinden sonra onun izinden giden şairlerin yetişmesine vesile olmuştur. Daha çok geleneksel dini-tasavvufi edebiyata bağlı kalan Hüveyda, tarihi şahsiyetlere şiirlerinde sıkça yer vermiştir. Bunun yanı sıra aşk, şarap, mey, sevgili gibi mecâzi konuları da şiirlerinde ele almıştır. Şiirlerini Çağataycada yazan Hüveyda edebî sanatları da maharetle kullanmıştır. Hüveyda, şiirlerinde daima var olan didaktik yönüyle insanlara samimi öğütler vermeyi amaçlamıştır. İnsan-ı kâmil makamına ulaşmak ise Hüveyda'nın amaçlarının başında yer almaktadır.

KAYNAKLAR

- BİCE, H. (2009). *Hoca Ahmed Yesevi Divan-ı Hikmet*, Ankara.
- HÜVEYDA, H. N. *Divan*, Özbekistan Bilimler Akademisi Biruni Şarkşinaslık Enstitüsü, yazma no: 12312.
- HÜVEYDA, H. N. (2005). *Divan*, Yay. Haz. İsmetullah Abdullah, Taşkent.
- HÜVEYDA, H. N. (1996). *Rahat-ı Dil*, "Gafur Gulam" yayınevi, Taşkent.
- HÜVEYDA, K. (2009). *Derdî*. Yay. Haz. İrfan Atacani, Tamila Gafurconova, Taşkent.
- ÖZBEK EDEBİYATI TARİHİ, (1998). Beş ciltlik, Özbekistan İlimler Akademisi Ali Şir Nevai Dil ve Edebiyat Enstitüsü, "Fen" yayınevi, Taşkent.
- TÜRKİYE DIŞINDAKİ TÜRK EDEBİYATLARI ANTOLOJİSİ-14: Özbek Edebiyatı-1, (2000). Kültür Bakanlığı yayınları, Ankara.
- YESEVİ, H. A. (2006). *Divan-ı Hikmet*. Yay. Haz. Prof. Dr. İbrahim Hakkul, Dr. Nadirhan Hasan, Taşkent, "Maveraünnehir" Yayınevi.
- YOLDAŞ, M. (2001). *Hilvatî*, *Divan*, Yay. Haz. İsmetullah Abdullah, Taşkent, "Fen" Yayınevi.